

**JANOWE ROZUMIENIE PRACY
BOGA I CZŁOWIEKA.
STUDIUM ZASTOSOWANIA
TERMINÓW ἐργάζομαι ORAZ ἔργον
W CZWARTEJ EWANGELII**

Ks. Adam Kubiś

WPROWADZENIE

Idea pracy wyrażona jest w czwartej Ewangelii zasadniczo przez trzy terminy: czasowniki ποιέω i ἐργάζομαι oraz rzeczownik ἔργον. Podczas gdy pole semantyczne czasownika ποιέω jest bardzo szerokie i wyraża wszelką aktywność związaną z wykonywaniem przeróżnych czynności¹, zakres znaczeniowy czasownika ἐργάζομαι i rzeczownika ἔργον, jak pokazuje jego użycie w NT, jest nieco węższy i bardziej oddaje sens tego, co rozumiemy dziś pod pojęciem pracy². Różnica w zakresie pola semantycznego

¹ Czasownik ten tłumaczymy w NT przez: czynić; robić; tworzyć; dokonywać; stwarzać; pracować; powodować; sprawiać; urządzić; wyprawiać; spełniać; praktykować; zachowywać; przestrzegać; popełniać; dopuszczać się; wyrządzać; pozyskiwać; zdobywać; sprawiać sobie; uznawać; przyjmować; postępować; zachowywać się. Za R. POPOWSKI, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa 1997) 507.

² Czasownik ἐργάζομαι tłumaczymy w NT przez: pracować; działać; robić; czynić; spełniać; wypracowywać; sprawować; wykonywać; powodować (smutek; 2 Kor 7,10); zapracowywać na (J 6,27). Natomiast

sprawia, że czasownik ποιέω, jako bardziej pojemny, występuje w czwartej Ewangelii częściej (110 wystąpień) niż terminy ἐργάζομαι (8 wystąpień) i ἔργον (27 wystąpień). Zastanawia jednakże Janowy sposób użycia terminów ἐργάζομαι i ἔργον, a mianowicie ich praktycznie wyłączne występowanie w partiach tekstu przypisanych Jezusowi. Powszechne użycie tych terminów w pozostałych pismach NT sprawia jednak, że nie można ich nazwać typowymi dla czwartej Ewangelii³. Rzeczownik ἔργον, mimo że występuje aż 27 razy w czwartej Ewangelii, nigdy nie jest użyty w jej narracyjnych częściach, ale zawsze występuje w mowie niezależnej (*oratio recta*) i najmniej 21 razy jest przypisany Jezusowi⁴. Czasownik ἐργάζομαι, występując w Ewangelii Jana ośmiokrotnie (3,21; 5,17[x2]; 6,27.28.30; 9,4[x2]), nigdy nie jest użyty w częściach narracyjnych Ewangelii, ale zawsze w *oratio recta*, w tym przynajmniej pięciokrotnie przypisany jest wypowiedziom

rzeczownik ἔργον tłumaczymy w NT przez: czyn; dzieło; działanie; robota; praca; zajęcie; wyrób; wytwór; rzecz; sprawa. POPOWSKI, *Wielki słownik*, 231. Na temat nowotestamentalnej semantyki rzeczownika ἔργον zob. E. PETERSON, „ἔργον in der Bedeutung «Bau bei Paulus»”, *Biblica* 22 (1941) 439-441; J.A. KLEIST, „Ergon in the Gospels”, *Catholic Biblical Quarterly* 6 (1944) 61-68.

³ ἐργάζομαι – 41 razy w NT, w tym 17 razy w *Corpus Paulinum*; ἔργον – 169 razy w NT.

⁴ 4,34; 5,20.36[x2]; 6,29; 7,7.21; 8,39.41; 9,3.4; 10,25.32[x2].37.38; 14,10.11.12; 15,24; 17,4. Jeśli słowa wypowiedziane w 3,16-21 przypiszemy Jezusowi (co robi wielu komentatorów, w tym tłumacze Biblii Tysiąclecia), to dodatkowe trzy wystąpienia tego terminu (3,19,20.21) należy także odnieść do Jezusa. W przypadku pozostałych użycí terminu, w 6,27 i 10,33, jego zastosowanie jest odpowiedzią na użycie terminów ἐργάζομαι (w 6,27) i ἔργον (w 10,32) przez samego Jezusa w bezpośrednim kontekście. Jedyne pozostałe wystąpienie, w 7,3, przypisuje użycie tego terminu braciom Jezusa. Wybór rzeczownika ἔργον w tym kontekście wydaje się konieczny, gdyż użycie innych Janowych terminów na określenie cudów (σημείον oraz τέρας) byłoby niestosowne w świetle stwierdzenia niewiary braci Jezusa (7,5). Zob. P.W. ENSOR, *Jesus and His „Works”*. The Johannine Sayings in Historical Perspective (WUNT II/85; Tübingen 1996) 89.

Jezusa (5,17[x2]; 6,27; 9,4[x2])⁵. Obecność terminów ἔργον oraz ἐργάζομαι w partiach tekstu przypisanych Jezusowi, przy równoczesnej ich nieobecności w partiach narracyjnych (gdzie ewangelista Jan preferuje np. termin σημεῖον, „znak”, „cud”, w miejsce Jezusowego ἔργον), może odzwierciedlać autentycznie Jezusowy styl wypowiedzi, co potwierdzone jest także przez sposób użycia tych terminów w ewangeliach synoptycznych⁶. Rozważając zatem temat pracy w Ewangelii Jana, warto skoncentrować swą uwagę na specyficznym („Jezusowym”) użyciu terminów ἔργον oraz ἐργάζομαι, odwołując się jedynie w razie konieczności do znaczeniowo bardziej ogólnego czasownika ποιέω.

Tematowi pracy czy też dzieł w Ewangelii Janowej, wyrażonych przez rzeczownik ἔργον i czasownik ἐργάζομαι, poświęcono kilka opracowań. Pomijając ujęcia słownikowe oraz opracowania odnoszące się do konkretnych wierszy czy perykop Janowych, które będą wzmiankowane w trakcie dalszej analizy, należy przywołać czterech autorów. Wilhelm Wilkens zastanawiał się nad użyciem terminu ἔργον, stosując metodę historii tradycji i w efekcie przypisując poszczególne passusy Janowe, w których występował rzeczownik ἔργον, odpowiedniej warstwie tradycji⁷. Francis Grob, kładąc szczególny nacisk na 5,17, skupił się na czynach Jezusa, jako „miejscu” objawiającym Jego prawdziwą

⁵ Użycie czasownika ἐργάζομαι w 3,21 jest również przez wielu komentatorów przypisywane wypowiedzi Jezusa. W dwu pozostałych przypadkach (6,28.30) czasownik użyty jest zaraz po wcześniejszym zastosowaniu go w wypowiedzi Jezusa (6,27).

⁶ Odnośnie do rzeczownika ἔργον na 10 jego wystąpień w Ewangelii synoptycznych (Mt 5,16; 11,2.19; 23,3.5; 26,10; Mk 13,34; 14,6; Łk 11,48; 24,19) w 8 przypadkach przypisany jest on wypowiedziom Jezusa (wyjątkiem jest Mt 11,2 i Łk 24,19; w obu przypadkach mowa jest jednak o czynach Jezusa). W przypadku czasownika ἐργάζομαι występującego 6 razy w Ewangelii synoptycznych (Mt 7,23; 21,28; 25,16; 16,10; Mk 14,6; Łk 13,14) zawsze włożony jest on w usta Jezusa.

⁷ W. WILKENS, *Zeichen und Werke*. Ein Beitrag zur Theologie des 4. Evangeliums in Erzählungs- und Redestoff (Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments 55; Zurich 1969), szczególnie 83-88.

tożsamość⁸. Peter W. Ensor badał wypowiedzi Janowego Jezusa, w których występują terminy ἔργων oraz ἐργάζομαι (zwłaszcza 4,34; 5,17.19-20.36; 10,25.32.37-38; 9,3-4; 14,10; 15,24 i 17,4), z punktu widzenia ich autentyczności, czyli pochodzenia od Jezusa historycznego, konkludując, że stanowiły one część oryginalnego (aramejskiego) słownictwa Jezusa, a autor czwartej Ewangelii przekazał nam wierny i dokładny portret Jezusa historii⁹. Hermut Löhr, po analizie passusów, w których użycie ἔργων mogło mieć wymiar moralny (czyli 3,19; 6,28; 7,3; 8,39.41; 10,32-33; 14,12), odniósł się do kwestii wkładu Janowego ujęcia „dzieł” do wczesnochrześcijańskiej teologicznej debaty na temat wartości czynów jako przeciwstawionych wierze, konkludując że „dzieła” i „wiara” nie są na teologicznych czy też antropologicznych antypodach, ale w pewnych przypadkach są ze sobą ściśle powiązane¹⁰.

Jako klucz ułatwiający systematyczne omówienie znaczenia terminów ἔργων i ἐργάζομαι w czwartej Ewangelii, przyjmiemy kryterium podmiotów czy też osób, których praca opisana jest przez te terminy. Jak się okazuje, czasownik ἐργάζομαι opisuje czynność Boga Ojca (5,17), Jezusa (5,17; 6,30), naśladowcy Jezusa (3,21; 6,27.28.30) oraz Jezusa razem z Jego uczniami (9,4[x2]). Natomiast rzeczownik ἔργων opisuje dzieła czy też pracę Boga Ojca (4,34; 5,20.36[x2]; 6,28.29; 9,3.4; 10,32[x2].37-38; 14,10-11; 17,25), samego Jezusa (7,3.21; 10,25.33; 15,24), naśladowców Jezusa (3,21; 14,12), Abrahama (8,39) oraz ludzi wrogich Bogu (3,19.20; 7,7; 8,41). W poniższej prezentacji omówimy zatem kolejno znaczenie działania czterech podmio-

⁸ F. GROB, *Faire l'oeuvre de Dieu. Christologie et éthique dans l'Evangile de Jean* (Études d'Histoire et de Philosophie Religieuses 68; Paris 1986).

⁹ ENSOR, *Jesus and His „Works”*.

¹⁰ H. LÖHR, „ἔργων as an Element of Moral Language in John”, *Rethinking the Ethics of John. „Implicit Ethics” in the Johannine Writings* (red. J.G. VAN DER WATT – R. ZIMMERMANN) (WUNT 291 – Kontexte und Normen Neutestamentlicher Ethik / Context and Norms of New Testament Ethics 3; Tübingen 2012) 229-249.

tów: Ojca, Jezusa, uczniów Jezusa (w tym Abrahama) oraz ludzi (świat) wrogich Bogu.

1. PRACA OJCA

Jezus w swej polemice z Żydami, nawiązując do uzdrowienia paralytyka (5,2-16), stwierdza: „Ojciec bowiem miłuje Syna i ukazuje Mu to wszystko, co On sam czyni (ποιεῖ) i jeszcze większe dzieła (ἔργα) od tych pokaże Mu, abyście się zadziwili” (5,20). Jednocześnie Jezus usprawiedliwia swoje działanie, czyli uzdrowienie paralytyka w dzień szabatu, działaniem Ojca: „Ojciec mój działa (ἐργάζεται) aż do tej chwili i Ja działam (ἐργάζομαι)” (5,17). Kontekst następujący pokazuje nierozłączną więź pomiędzy Ojcem i Synem. Otóż, tak jak Ojciec wskrzesza umarłych, tak samo czyni Syn (5,21.24). Tak jak Ojciec sądzi, tak sądzi i Syn (5,22). Tak jak Ojciec ma życie, tak i Syn ma życie (5,26). W konsekwencji, tak jak Ojciec działa, tak działa i Syn (5,17; zob. 5,19). Zdanie to koncentruje się na równości Ojca i Syna, a nie na podporządkowaniu Syna Ojcu¹¹.

W 5,17 unikalna więź pomiędzy Ojcem i Synem wyrażona jest nie tylko przez jedność działania, ale także przez nazwanie Boga Ojcem, rzecz niebywała w judaizmie poprzedzającym czasy Jezusa¹². Samo wyrażenie „Ojciec

¹¹ Ważność obu stwierdzeń (5,17 i 5,19-20) podkreślona jest przez użycie strony medialnej czasownika „odpowiedział”, który wprowadza obie wypowiedzi Jezusa. Są to jedyne wystąpienia czasownika ἀποκρίνομαι w czasie aoryst w stronie medialnej w całej czwartej Ewangelii, w której czasownik ten występuje aż 78 razy. Strona medialna wyraża tutaj intensywny udział podmiotu w opisywanej przez czasownik czynności. Stąd F.D. BRUNER, *The Gospel of John. A Commentary* (Grand Rapids, MI – Cambridge, U.K. 2012) 321, tłumaczy 5,17 i 5,19: „Jesus responded reflectively”.

¹² Nie mamy żadnego dowodu na to, że przed czasami Jezusa zwracano się do Boga aramejskim słowem ܐܒܝܢ, którym dzieci zwracały się do swego naturalnego rodzica. Fakt ten został zaobserwowany przez J. Jeremiasa (1966), następnie poddany krytyce jako niezgodny

mój” nie wskazuje na równość Ojca i Syna, jednak dla słuchaczy Jezusa było jednoznacznym wskazaniem na wyjątkowość relacji pomiędzy Jezusem a Bogiem.

Stwierdzenie, że Bóg „działa”, odpowiada przekonaniu judaizmu czasów Jezusa, w którym dyskutowano nad uzgodnieniem idei Bożego odpoczynku w siódmym dniu stworzenia (Rdz 2,2-3), i konsekwentnie w każdym dniu szabatu, z przekonaniem o nieustannym działaniu Boga w świecie, które widziano jako proces nieustannego stwarzania bądź nieustannej troski o stworzenie¹³. Literatura rabinacka poświęca także debaty nad faktem nieustannej działalności sędowniczej Boga (karzącego przewrotnego i wynagradzającego sprawiedliwego), dokonującej się także w dzień szabatu¹⁴. Faktem jest jednak, że przekonanie o nieustannym Bożym działaniu (włączając w to dzień szabatu) poprzez ciągle stwarzanie (utrzymywanie świata w istnieniu: *creatio continua*), czuwającej opatrności (*cura continua*), aktach zbawczych (*acta salutis*), rządzeniu czy sądzie są obecne w ST i literaturze peritestamentalnej¹⁵.

z rzeczywistością (G. Vermes 1973; J.D.G. Dunn 1975; J. Barr 1988), by ostatecznie być znów uznanym za prawdziwy. Zob. B. WITHERINGTON, *The Christology of Jesus* (Minneapolis, MN 1990) 216-221.

¹³ FILON z ALEKSANDRII (*O Cherubinach* 87) stwierdza, że Bóg jest jedynym bytem we wszechświecie, który odpoczywa. Po czym dodaje, że Bóg, jako przyczyna wszystkich bytów, jest jednak aktywny ze swej natury; nigdy nie przestaje pracować nad wszystkim, co piękne i doskonałe. Boży odpoczynek jest zatem pracą, ale bez trudu, wysiłku i cierpienia. W swym innym dziele (*Alegoria Prawa* 1,5-6) stwierdza, że Bóg nigdy nie przestaje stwarzać. W siódmym dniu Bóg zaczął stwarzać inne byty, „bardziej boskie”. Tak jak właściwością ognia jest spalanie się, a śniegu bycie zimnym, tak właściwością Boga jest nieustanne stwarzanie. Zob. także *Szemot Rabba* 30,9, gdzie rabini przekonują, że Bóg może pracować w szabat, gdyż tak jak każdy człowiek może w szabat nosić rzeczy w granicach swego domostwa, tak domostwem Boga jest cały świat.

¹⁴ Zob. *Bereszit Rabba* 11,5.10. Nie jest bez znaczenia, że temat sądu jest obecny w najbliższym kontekście (J 5,19-30).

¹⁵ Przykłady w G. BERTRAM, „ἐργον”, *Theological Dictionary of the New Testament* (Grand Rapids, MI 1964) II, 639-640.

Dla zrozumienia wypowiedzi Jezusa w 5,17 warto zwrócić uwagę na dwa fakty: według tradycji rabinackich uzdrawianie było widziane jako „praca” i jako taka była ona zakazana w dniu szabatu (poza przypadkami ratowania życia). Nadto niesienie własnego posłania w szabat (czynność nakazana uzdrowionemu przez Jezusa) także było zakazane pod groźbą grzechu przez regulacje rabinackie (*m. Shab.* 7,2; 10,5) odwołujące się do ST (Jr 17,21-22; Ne 13,19). Jezus pokazuje zatem swoją wolność w interpretowaniu tradycji ludzkich odnoszących się do szabatu, demonstrując swe prawo do „pracy” w dzień szabatu. Wolność ta wynika z unikalnej tożsamości Jezusa jako Syna Bożego równego Ojcu. Skoro Ojciec (Bóg) pracuje w szabat, także i Jezus (Bóg-Syn) pracuje.

Mimo że zdanie „Ojciec działa i Ja działam” nie musi zakładać zależności pomiędzy pracą Syna i pracą Ojca, sugeruje ono, że Jezus „pracuje” w łączności z „pracą” Ojca. Jak wynika z innych fragmentów Janowej Ewangelii, w których wspomniane są „dzieła”, Jezus wykonuje pracę Ojca albo (innymi słowy) Ojciec działa przez Jezusa. Pierwszą prawdę wyraża zdanie: „Jeżeli nie czynię (ποιῶ) dzieł (ἔργα) Ojca, to mi nie wierzcie. Jeżeli jednak czynię (ποιῶ), to choćbyście Mi nie wierzyli, wierzcie dziełom (ἔργοις), abyście poznali i wiedzieli, że Ojciec jest we Mnie, a Ja w Ojcu” (10,37-38; zob. 5,19-20). Drugą prawdę zaś oddaje zdanie: „Ojciec, który trwa we mnie, On czyni (ποιεῖ) swoje dzieła (ἔργα)” (14,10; zob. 5,19-20). Stwierdzenie, że Jezus czyni dzieła Ojca, można rozumieć na trzy sposoby: (1) Jezus czyni dzieła, które Ojciec dał mu do zrobienia (R. Bultmann); (2) Jezus czyni dzieła, które Ojciec czyni (R. Heiligenthal); (3) Jezus czyni dzieła, które w istocie czyni Ojciec, a Jezus jest „środkiem”, przez który Ojciec je czyni (A. Vanhoye; J. Riedl). Trzecie rozwiązanie wydaje się najbardziej odpowiadać myśli Janowej, choć zawiera ono w sobie także pierwsze i drugie rozumienie¹⁶.

¹⁶ Zob. ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 236 oraz 278-290. Więcej o wzajemnej relacji Ojca i Syna w czwartej Ewangelii zob. S. MĘDALA,

Wracając do pytania, o jaki rodzaj pracy Ojca i Syna idzie w 5,17, należy patrzeć nie tyle na kontekst debat rabinackich o Bożym działaniu w dniu szabatu, co na kontekst całej czwartej Ewangelii, a szczególnie najbliższy kontekst literacki. W 5,20 czytamy, że „Ojciec ukaże Jezusowi większe dzieła”. Większość komentatorów widzi tutaj stwierdzenie, że Jezus dokona większych dzieł (w tym większych cudów) niż uzdrowienie paralytyka (5,1-9). Kontekst bezpośredni podpowiada, że dzieła Ojca i Syna mogą być rozumiane jako dar życia wiecznego i rzeczywistość sądu (5,21-29). Rodzi się zatem wniosek, że dzieło Ojca w Jezusie obejmuje nie tylko cuda (w tym większe cuda, jak wskrzeszenie Łazarza, w którym rola Ojca jest szczególnie uwydatniona: 11,41-42), ale całą jego misję, dla której został posłany na świat¹⁷. Akt uzdrowienia w 5,1-9, a zatem „praca” Ojca i Syna, byłby widziany nie tyle jako *cura continua* lub *creatio continua*, ale jako *acta salutis*, dzieła zbawcze, dokonane przez Ojca za sprawą Syna. Donatien Mollat, uznany egzegeta Janowej Ewangelii,

„Kontemplacja Boga w Jezusie według czwartej Ewangelii”, *Collectanea Theologica* 70/4 (2000) 37-53; A. KUŚMIREK, „Zobaczyć Ojca w Synu w Ewangelii św. Jana”, *Verbum Vitae* 16 (2009) 145-159; M.S. WRÓBEL, „«Ja i Ojciec jedno jesteśmy» (J 10,30). Chrystologia Ewangelii św. Jana wobec żydowskiego monoteizmu”, *Jezus jako Syn Boży w Nowym Testamencie i we wczesnej literaturze chrześcijańskiej* (red. H. DRAWNEL) (Analecta Biblica Lublinensia 1; Lublin 2007) 53-62.

¹⁷ W. THÜSING (*Die Erhöhung und Verherrlichung Jesu im Johannesevangelium* [Neutestamentliche Abhandlungen 21,1-2; Münster ³1979] 60-63), a z nim wielu komentatorów Janowych, zastanawiał się, czy idzie tutaj o dzieła dokonane przez ziemskiego Jezusa czy też przez Jezusa uwielbionego. Możliwe, że pokazanie dzieł odnosi się zarówno do terażniejszości, jak i do przyszłości. J 17,4 sugeruje, że dzieło zostało dokonane w czasie ziemskiej misji Jezusa, a 14,12 (słowa, które także padły podczas ostatniej wieczerzy) sugerują działanie Jezusa w terażniejszości i przyszłości. Możliwe, że szukając odpowiedzi, należy mieć na względzie Janowe koncepcje eschatologii zrealizowanej i przyszłej, nierozzerwalnie ze sobą połączone.

stwierdził, że istnieje tylko jedno „dzieło Boga”: jest to misja Syna w świecie¹⁸.

Celem dzieł, które Ojciec pokaże Synowi (5,20) i które da Synowi (5,36), jest danie świadectwa, które będzie większe niż świadectwo Janowe (1,19-40): „Ja mam świadectwo większe od Janowego. Czyny (ἔργα) bowiem, które Ojciec dał Mi do wypełnienia (τελειώσω), one, te czyny (ἔργα), które czynię (ποιῶ), świadczą o mnie, że Ojciec Mnie posłał” (5,36). Świadectwo wspólnych czynów Ojca i Syna ma ukazać, że Jezus jest posłany przez Ojca. A zatem celem wykonywania dzieł Ojca przez Jezusa jest ukazanie prawdziwej boskiej (synowskiej) tożsamości Jezusa, czyli Jego jedności z Ojcem: „Dzieła (τὰ ἔργα), które czynię (ποιῶ) w imię Ojca mojego, one świadczą o mnie (10,25); Wierzcie Mi, że Ja jestem w Ojcu, a Ojciec we Mnie. Jeżeli zaś nie – wierzcie przynajmniej ze względu na same dzieła

¹⁸ D. MOLLAT, *Introduction à l'étude de la christologie de Saint Jean* (Rome 1970) 116. Szerzej na temat egzegezy J 5,17 zob. H. CLAVIER, „Atour de Jean 7,17”, *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 24 (1944) 82-90; O. CULLMANN, „Sabbat und Sonntag nach dem Johannesevangelium ἕως ἄρτι (Joh. 5,17)”, *In Memoriam Ernst Lohmeyer* (red. W. SCHMAUCH) (Stuttgart 1951) 127-131; S. BACCHIOCCHI, „John 5,17: Negation or Clarification of the Sabbath?”, *Andrews University Seminary Studies* 19 (1981) 3-19; F. GROB, „«Mon Père travaille toujours». Jn 5,17 et la tradition des Logia de Jésus”, *Revue des Sciences Religieuses* 69 (1995) 19-27. Enigmatyczne stwierdzenie, że Bóg działa „aż do teraz” (ἕως ἄρτι) wyraża nie tyle ciągłość działania Boga (*creatio continua* oraz *cura continua*), ile raczej zbawczą kulminację tego działania (*acta salutis*): działanie Boga do tej chwili było innego rodzaju i od tej chwili będzie ono inne. Greckie wyrażenie ἕως ἄρτι może się odnosić do rzeczywistości istniejącej aż do teraz, bez włączania terażniejszości (zob. 2,10; 16,24), ale może się także odnosić do rzeczywistości istniejącej do teraz z włączeniem stanu terażniejszego (zob. 1 J 2,9; także Mt 11,12). Wydaje się, że to drugie znaczenie jest obecne w J 5,17. Ten moment zmiany działania, już obecny, jest momentem odkupieńczego działania Syna, momentem nowego stworzenia: „God's working presupposed by 'until now' is apparently viewed as the final and perfect Sabbath rest of which the initial creation Sabbath (*terminus a quo*) was the prototype” (BACCHIOCCHI, „John 5,17”, 13).

(τὰ ἔργα)” (14,11). Warto podkreślić, że dzieło Ojca w Synu/ przez Syna jedynie „świadczy”, budząc wiarę (lub umacniając ją wśród tych, którzy już wierzą), ale nie zmusza do wiary (nie jest nieodpartym dowodem), pozostawiając wolność wyboru tym, którzy mogą ich doświadczyć.

Jan trzykrotnie podkreśla, że Jezus „wypełnia” (zawsze występuje czasownik τελειῶω) dzieło lub dzieła Ojca¹⁹. Termin τελειῶ zawiera w sobie ideę ukończenia, zakończenia, dokończenia, wypełnienia, dopełnienia, doprowadzenia dzieła do końca. Idea ta nie jest obecna w czasownikach ποιῶ („robić”) czy ἐργάζομαι („działać”, „pracować”)²⁰. Użycie czasownika τελειῶ sugeruje, że dzieło to zostało już rozpoczęte przez Ojca, a Jezus je tylko kontynuuje i doprowadza do końca²¹. Zależność dzieła Jezusa od dzieła Ojca jest wyrażona także przez stwierdzenie, że Jezus wypełnia dzieło „dane mu przez Ojca” (5,36; 17,4)²². Ojciec jest źródłem dzieła Jezusa. W 4,34 porównanie pomiędzy pokarmem a pełnieniem woli Ojca i wypełnieniem dzieła Ojca pokazuje, że pełnienie woli Ojca i wypełnienie dzieła Ojca były warunkiem *sine qua non* życia Jezusa, tak jak warunkiem *sine qua non* każdego

¹⁹ Prócz 5,36, cytowanego powyżej, zobacz: (Jezus do uczniów) „Moim pokarmem jest pełnić wolę Tego, który Mnie posłał, i wypełnić (τελειῶσω) Jego dzieło (τὸ ἔργον) (4,34)”; (Jezus do Ojca) „Ja Ciebie otoczyłem chwałą na ziemi przez to, że wypełniłem (τελειῶσας) dzieło (τὸ ἔργον), które mi dałeś do wykonania (ποιήσω)” (17,4).

²⁰ GROB (*Faire*, 97) wyjaśnia semantykę tegoż czasownika następująco: „τελειῶ est formé sur l’adjectif τέλειος qui signifie parfait, complet, achevé. Le verbe souligne donc cette idée et va plus loin que le faire; il suggère que l’action est menée à son terme, qu’elle est achevée jusque dans ses dernières conséquences, qu’elle est conduite jusqu’à la plénitude et à la complétude de ses modalités”.

²¹ Tymczasem R. BULTMANN (*The Gospel of John. A Commentary* [Philadelphia, PA 1971] 194, przypis 3) oraz U.C. VON WAHLDE („Faith and Works in John VI 28-29: Exegesis or Eisegesis?”, *Novum Testamentum* 22 [1980] 313, przypis 30) sugerują, że czasownik „wypełnić” oznacza „rozpocząć i zakończyć” dzieło powierzone Jezusowi przez Ojca.

²² Zob. 3,35; 5,22.26.27.36; 6,39; 12,49; 13,3; 17,2.11.24.

życia jest pokarm²³. W odniesieniu do Jezusa, jak wyraził się Francis Grob, było to „raison d'être” oraz „la source de son être”; rzeczywistość, dzięki której Jezus istnieje i przyczyna dla której istnieje²⁴. Co jest zatem wolą Ojca, która jest synonimem dzieła Ojca? W świetle 6,38-40 wola Ojca jest życie wieczne i zmartwychwstanie dla każdego, kto wierzy w Jezusa. W świetle 17,4 wiemy, że życie wieczne polega na znajomości Ojca i Syna posłanego przez Ojca. Pada tu również stwierdzenie, że wykonanie przez Jezusa „dzieła” otoczyło Ojca chwałą. Dziełem tym jest doprowadzenie tych, którzy wierzą w Jezusa, do znajomości Boga Ojca i znajomości prawdziwej tożsamości Jezusa jako Chrystusa i Syna Boga. Dziełem Ojca jest zatem życie wieczne, które zawiera się w znajomości Ojca i Syna poprzez wiarę w misję Syna. Głównym zatem dziełem Ojca jest objawienie prawdy o sobie i Synu²⁵.

2. PRACA SYNA

Janowy termin ἔργον, odniesiony do Jezusa, może określać znak rozumiany jako cud²⁶. Dla przykładu ἔργον w 7,21 nawiązuje do uzdrowienia sparaliżowanego w dzień szabatu (7,23; por. 5,1-18). Jezus mówi do Żydów: „doko-

²³ ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 151. W 4,34 występuje wyrażenie „jego dzieło” (αὐτοῦ τὸ ἔργον), które można rozumieć na dwa sposoby: (1) Jest to dzieło Ojca, które Ojciec dał Jezusowi do wykonania (por. 17,4); (2) Jest to dzieło, które sam Ojciec wykonuje. ENSOR (*Jesus and His „Works”*, 154) sugeruje, że pierwszy sens tego wyrażenia pochodziłby od samego Jezusa, który miał to na myśli, wypowiadając te słowa. Natomiast sens drugi, znaczenie głębszy, był zamierzony przez autora czwartej Ewangelii (lubującego się wieloznaczności stwierdzeń), który prezentuje Jezusa jako w pełni zjednoczonego z Ojcem, a zatem pełniącego jedynie dzieła Ojca (zob. 5,19-21; 9,3-4; 10,32.37; 14,10).

²⁴ GROB, *Faire*, 94.

²⁵ ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 153; LÖHR, „ἔργον”, 245.

²⁶ Termin „ἔργον” opisuje także cuda Jezusa w Ewangeljach synoptycznych (Mt 11,2.19; Łk 24,19).

nałem tylko jednego czynu (ἔργον), a wszyscy jesteście zdziwieni” (7,21). Podobnie uzdrowienie niewidomego od urodzenia jest objawieniem „dzieł” Boga w tym człowieku: „Ani on nie zgrzeszył, ani jego rodzice, ale [stało się tak], aby się w nim objawiły dzieła Boga (τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ)” (9,3). Uzdrowienie paralytyka (5,1-18) oraz uzdrowienie niewidomego (9,1-41) określone są terminem σημεῖον (zob. 7,31 oraz 9,16). W czwartej Ewangelii termin ten opisuje cuda Jezusa, zarówno te szczegółowo zrelacjonowane w narracji Janowej²⁷, jak i cudowny znak lub znaki w ogólności²⁸. Zastosowanie rzeczownika σημεῖον do opisu dzieła (ἔργον) uzdrowienia pokazuje, że Jan przez „dzieła” Jezusa rozumie także cuda.

Janowe paralelne użycie terminów ἔργον oraz σημεῖον widoczne jest także w kilku innych zjawiskach: (1) dokonanie cudownego znaku (σημεῖον) wyrażone jest zawsze czasownikiem ποιέω (2,11.18.23; 3,2; 4,54; 6,2.14.30; 7,31; 9,16; 10,41; 11,47; 12,18.37; 20,30), który użyty jest także dla opisu wykonania dzieła (ἔργον) (5,36; 6,28; 7,3.21; 8,39.41; 10,25.37; 14,10.12; 15,24; 14,4)²⁹; (2) dokonanie znaku (σημεῖον) wyrażone za pomocą czasownika ἐργάζομαι (6,30), który także opisuje wykonanie ἔργον (3,21; 6,28; 9,4); (3) rzeczownik σημεῖον opisany jest także za pomocą czasownika δείκνυμι („pokazać” – 2,18), który również użyty jest razem z ἔργον (5,20; 10,32); (4) Jan używa czasownika „wierzyć” (πιστεύω) zarówno w odniesieniu do σημεῖον

²⁷ Zob. przemiana wody w wino (2,11), uzdrowienie syna dworzanina (4,54), uzdrowienia chorych (6,2), rozmnożenie chleba (6,14), wskreszenie Łazarza (11,47; 12,18).

²⁸ Zob. 2,18.23; 3,2; 4,48; 6,26.30; 10,41; 12,37; 20,30.

²⁹ Nieraz ideę wyrażoną przez czasownik ἐργάζομαι wyraża także czasownik ποιέω („robić”, „czynić”), stąd oba czasowniki mogą być rozumiane jako synonimy. Czasownik ποιέω użyty jest zatem do opisu wykonywania dzieł/dzieła przez Ojca (5,20; 14,10), Syna (5,36; 7,3.21; 10,25.37.38; 14,12; 15,24; 17,25) oraz Jezusowych naśladowców (8,39) i przeciwników (8,41). Jednak również ἐργάζομαι zastosowany jest do opisu wykonywania dzieła przez Ojca (5,17), Syna (5,17; 6,30; 9,4) i uczniów (3,21; 6,27.28; 9,4).

(4,48; 6,30; 12,37; 20,30-31; por. 2,11.23), jak i ἔργον (10,38; 14,11; por. 6,29).

Należy jednak zwrócić uwagę na istotną różnicę w sposobie użycia rzeczowników ἔργον oraz σημεῖον w narracji Janowej, która odzwierciedla różnice celów w zastosowaniu każdego z nich. Podczas gdy σημεῖον używany jest w mowie niezależnej (9 razy na 17 wystąpień: 2,18; 3,2; 4,48; 6,26.30; 7,31; 9,16; 10,41; 11,47) oraz w partiach narracyjnych (pozostałe 8 przypadków: 2,11.23; 4,54; 6,2.14; 12,18.37; 20,30) i poświadcza istnienie dwóch poziomów znaczeń (dosłownego i symbolicznego) w tekście Janowym, ἔργον (oraz ἐργάζομαι) występuje jedynie w mowie niezależnej i odnosi się do rzeczywistości bosko-ludzkiego działania³⁰.

Sugerowano, że wyrażenie „dzieła Boże” w opisie uzdrowienia niewidomego od urodzenia (9,3) nie oznacza jedynie znaku, w sensie cudu, ale rzeczywistość o znacznie szerszym polu znaczeniowym³¹. Sugestia ta bazuje na użyciu liczby mnogiej („dzieła”) w miejsce bardziej logicznej w tym kontekście liczby pojedynczej („dzieło”). Nadto dzieła Boże mają być objawione w niewidomym (ἐν αὐτῷ), a nie tylko w uzdrowieniu niewidomego. Uzdrawienie może być rozumiane jako manifestacja dzieł Bożych, jednak pełne ich znaczenie w przypadku niewidomego może oznaczać także jego świadectwo o Jezusie (9,11.15.17.27.30-33) i jego wiarę w Jezusa, prowadzącą do odpuszczenia grzechów i życia wiecznego (9,35-41).

Dzieła Jezusa otrzymują także kwalifikację moralną, gdyż nazwane są wprost „dobrymi”. W dialogu z Żydami Jezus stwierdza: „Pokazałem wam wiele dobrych czynów (πολλὰ ἔργα καλὰ) od Ojca. Za który czyn (ἔργον), z tych, mnie kamienujecie?» Odpowiedzieli Mu Żydzi: «Nie ka-

³⁰ LÖHR, „Ἔργον”, 233 i 249. Por. ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 90 („the author himself prefers to describe Jesus’ significant actions by means of the word σημεῖον, while he makes Jesus by contrast to prefer the words ἔργον and ἐργάζομαι”).

³¹ THÜSING, *Erhöhung*, 62 („Die «Werke Gottes» sind hier mehr als die Wunder”).

mienujemy Cię ze względu na dobry czyn (καλοῦ ἔργου), ale ze względu na bluźnierstwo» (10,32-33). Stąd, jeśli dzieła Jezusa są „dobre”, także Jezus jest „dobry”. Takie utożsamienie w istocie występuje we wcześniejszej narracji, gdzie Jezus nazywa siebie dobrym pasterzem (10,11.14). W efekcie sens chrystologiczny wyrażenia „dobre czyny” jest ważniejszy niż sens moralny tegoż wyrażenia (który wydaje się tutaj również obecny, ale drugorzędny). Dzieła Jezusa są „dobre”, ponieważ pochodzą od Ojca; to dzieła Ojca są dobre. Jezus, dokonując tych dzieł, manifestuje dobroć Ojca, ale i swą dobroć, i pośrednio wskazuje na swoje bóstwo.

Sugerowano, że „dzieła” Jezusa mogą być także identyfikowane ze „słowami” Jezusa³². Podstawę dla takiego twierdzenia widziano w wypowiedzi Jezusa: „Słów (τὰ ῥήματα), które wam mówię, nie wypowiadam od siebie. Ojciec, który trwa we mnie, On sam dokonuje (ποιεῖ) tych dzieł (τὰ ἔργα)” (14,10). Faktem jest, że na innym miejscu Jezus stwierdza, że mówi tylko to, co usłyszał od Ojca (8,26; 15,15); przekazuje jedynie słowa Ojca. Podobne twierdzenia odnoszone są do dzieł Jezusa: Jezus bowiem czyni tylko to, co otrzymał i zobaczył u Ojca. Hermut Löhr wysuwa jednak trzy argumenty przeciw tezie utożsamiającej słowa i czyny Jezusa: (1) identyfikacja dzieła czy też dzieł ze słowami nigdzie w czwartej Ewangelii nie występuje poza wspomnianym domniemanym przypadkiem; (2) w 15,22-25 pojęcie czynów i słów jest zestawione, jednak bez identyfikowania jednej rzeczywistości z drugą; (3) termin ἔργα oraz terminy wyrażające pojęcie „słowa” (czyli λόγος, λαλιά, ῥήμα) użyte są z innymi grupami czasowników, co sugeruje, że należą do różnych pól semantycznych³³. Peter W. Ensor zauważa także, że (4) najbliższy kontekst (14,11) sugeruje rozróżnienie wiary na podstawie słów Jezusa oraz wiary na podstawie czynów Jezusa, które bez wątpienia

³² BULTMANN, *John*, 388, 390, 609; THÜSING, *Erhöhung*, 59.

³³ LÖHR, „Ἐργον”, 242.

odnoszą się do cudów Jezusa³⁴. Należy jednak pamiętać, że w czwartej Ewangelii czyny Jezusa mogą oznaczać jedynie cuda, ale mogą się także odnosić do całej Jego posługi, która zawiera w sobie zarówno czyny (w sensie cudów), jak i słowa. Stąd Peter W. Ensor uważa, że 14,10 odnosi się do całej działalności Jezusa (a zatem czyny zawierają w sobie także słowa), a w 14,11 akcent pada jedynie na cuda³⁵.

Warto także odnieść się do użycia rzeczownika „dzieło” w liczbie pojedynczej (τὸ ἔργον) i liczbie mnogiej (τὰ ἔργα). Sugerowano, że liczba pojedyncza mogłaby się odnosić do zbawczego daru (np. życia wiecznego) danego przez Ojca w Synu, natomiast liczba mnoga miałaby określać cuda Jezusa³⁶. Jednakże liczba mnoga oraz liczba pojedyncza są używane zamiennie (zob. 4,34 i 17,4 wraz z 5,36; oraz 6,28 wraz z 6,29). Nie istnieje zatem żadna wyraźna różnica semantyczna pomiędzy liczbą pojedynczą a mnogą tego rzeczownika ani też między jego użyciem z rodzajnikiem lub bez niego. Co najwyżej użycie liczby pojedynczej może sugerować, że „dzieło” określa całą rzeczywistość Jezusa Chrystusa, włączając w to cuda i nauczanie, pełnienie woli Ojca, dar życia wiecznego i sprawowanie sądu.

³⁴ ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 239.

³⁵ ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 239-240.

³⁶ C. KARAKOLIS, „Semeia Conveying Ethics in the Gospel according to John”, *Rethinking the Ethics of John*. „Implicit Ethics” in the Johannine Writings (red. J.G. VAN DER WATT – R. ZIMMERMANN) (WUNT 291 – Kontexte und Normen Neutestamentlicher Ethik/Context and Norms of New Testament Ethics 3; Tübingen 2012) 192-212. Jedynie w sześciu przypadkach (4,34; 6,29; 7,21; 10,32.33; 17,4) rzeczownik ἔργον występuje w liczbie pojedynczej (na 27 wystąpień w J). Pierwsze i ostatnie wystąpienie rzeczownika w Ewangelii Janowej w liczbie pojedynczej, zdaniem THÜSINGA (*Erhöhung*, 62), tworzy zamierzoną inkluzję tematyczną: „moim pokarmem jest wykonać (ποιέω) wolę Tego, który mnie posłał, i wypełnić (τελείω) Jego dzieło (ἔργον)” (4,34) / „Wypełniłem (τελείω) dzieło (ἔργον), które mi dałeś do wykonania (ποιέω)” (17,4).

3. PRACA UCZNIÓW

Podstawowym znaczeniem terminu „praca” w odniesieniu do ucznia jest wiara w Jezusa. Idea ta obecna jest w dialogu tłumu z Jezusem: „Co mamy robić, aby wykonywać dzieła Boga (ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ³⁷)? Jezus, odpowiadając, rzekł do nich: Na tym polega dzieło Boga (τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ), abyście uwierzyli w tego, którego On posłał” (6,28-29). Niektórzy widzą w czynach wzmiankowanych przez rozmówców Jezusa działania polegające na wykonywaniu konkretnych przepisów Tory³⁸, jednak kwestia relacji wiary do uczynków nie jest przedmiotem zainteresowania czwartego Ewangelisty. Zatem pracą, czynem czy też dziełem ucznia jest wiara w Jezusa jako posłanego przez Ojca Mesjasza i Syna Bożego. Syntagma „dzieła Boga oraz dzieło Boga” może być rozumiana jako *genetivus subjectivus* lub *genetivus auctoris*. W tym sensie wyrażenie „dzieło Boga” wskazuje na Boga jako sprawcę wiary uczniów³⁹. Jednocześnie dalszy dialog tłumu z Jezusem: „Jakiego dokonasz znaku, abyśmy widzieli i uwierzyli Tobie? Co zrobisz (ἐργάσει)?” (6,30), pokazuje, że człowiek także ma swoje zadanie w procesie budzenia wiary. W procesie dochodzenia do wiary z jednej strony konieczne jest Boże działanie w człowieku i przez człowieka, z drugiej zaś niezbędna jest pozytywna odpowiedź człowieka na Boże działanie.

³⁷ Zwrot ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα (dosł. „pracować pracę”) spotykany jest także w grece, jednak w przypadku Ewangelii może on być kalką semickiego sposobu mówienia, w tym wypowiedzi samego Jezusa. Zob. BULTMANN, *John*, 157, przypis 6; ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 114.

³⁸ Interpretacja faworyzowana przez S. PANCARO, *The Law in the Fourth Gospel. The Torah and the Gospel, Moses and Jesus, Judaism and Christianity according to John* (Supplements to Novum Testamentum 42; Leiden 1973) 391-392. Interpretację taką proponują także znani komentatorzy Janowi: L. Morris (1971), B. Lindars (1972), M.É. Boismard – A. Lamouille (1977), C.K. Barrett (1978), E. Haenchen (1980), G.R. Basley-Murray (1987).

³⁹ Zob. A. VANHOYE, „Notre foi, œuvre divine, d’après le quatrième évangile”, *Nouvelle Revue Théologique* 36 (1964) 337-354.

Należy także zwrócić uwagę na znaczenie syntagmy „dzieła Boga” lub „dzieło Boga” dla zrozumienia dialogu Jezusa z tłumem w 6,28-29. W kontekście czwartej Ewangelii „dzieła Boga” można zestawić z sensem koncepcji „dzieł diabła” (8,41), która oznacza spełnianie pragnień diabła (8,44). Stąd „dzieła Boga” można rozumieć jako spełnianie woli Boga⁴⁰. Dobrym przykładem jest 4,34, gdzie występuje καί *epexegeticum*: wykonanie woli Tego, który posłał Jezusa, oznacza (= καί) wypełnienie Jego dzieła (por. 3,21)⁴¹. Rozumienie syntagmy „dzieła Boga” jako woli Boga potwierdzone jest przez jej pozabiblijne użycie⁴². Sens całego dialogu byłby zatem następujący: Tłum pyta Jezusa: „Co mamy czynić, aby wypełnić wolę Boga (= dzieła Boga)?” Jezus im odpowiada: „To jest wolą Boga (=dziełem Boga), abyście wierzyli w Tego, którego Bóg posłał”⁴³.

Przykładem pracy uczniów rozumianej jako wiara jest „praca” Abrahama. Jezus, mówiąc do Żydów, stwierdza: „Jeśli jesteście dziećmi Abrahama, dzieła (τὰ ἔργα) Abrahama byście czynili (ἐποιεῖτε)” (8,39). Bez wątplenia „dziełami” Abrahama były jego heroiczne, poddawane próbom akty wiary. Współczesny Jezusowi Filon z Aleksandrii

⁴⁰ BULTMANN (*John*, 194, przypis 3) uważa, że wyrażenie „czynić wolę” (ποιεῖν τὸ θέλημα) oraz „wypełnić dzieło” (τελειοῦν τὸ ἔργον) są synonimami wyrażenia „wykonywać dzieło/pracować pracę” (ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα) w 9,4.

⁴¹ Obecność καί *epexegeticum* w tym wierszu podkreśla wielu komentatorów Janowych, np. J.H. Bernard (1928), L. Morris (1971), C.K. Barrett (1978).

⁴² W LXX syntagma ἔργα θεοῦ („dzieła Boga”) odnosi się do dzieła stworzenia, *exodusu*, kultu sprawowanego przez człowieka, czynów nakazanych przez Boga (w sensie: woli Boga). W literaturze apokryficznej dzieła Boga to w zasadzie dzieła polegające na spełnianiu woli Boga, choć są przykłady rozumienia syntagmy w sensie legalistycznym jako uczynków zgodnych z Torą. W pismach qumrańskich (CD 2,14) dzieła Boga (בְּעֵשֶׂי אֱלֹהִים) to wybór Boga i spełnianie Jego woli. W literaturze rabinackiej „dzieło” i „przykazanie” używane są synonimicznie. Zob. BERTRAM, „ἔργον”, 635-652; R. BERGMEIER, „Glaube als Werk? Die «Werke Gottes» in Damaskusschrift II,14-15 und Johannes 6,28-29”, *Revue de Qumrân* 6 (1967) 253-260.

⁴³ VON WAHLDE, „Faith and Works”, 315.

w swoim dziele *O Abrahamie* skoncentrował się na jego trzech dziełach: migracji do nieznanego kraju, gościnności oraz posłuszeństwie Bogu, które znalazło swój najpełniejszy wyraz w ofiarowaniu Izaaka. Nowy Testament podkreśla migrację i ofiarę z Izaaka (zob. Hbr 11,8-19; Jk 2,21). W istocie cały kontekst wypowiedzi Jezusa oscyluje wokół kwestii wiary w jego misję (8,30-59)⁴⁴.

Trzeba także podkreślić, że Jan wyraźnie pokazuje udział uczniów w „pracy” Jezusa. Widać to w wypowiedzi samego Jezusa, który mówiąc o uzdrowieniu i doprowadzeniu do wiary niewidomego od urodzenia, używa zaimka „my”: „my musimy czynić dzieła (ἡμᾶς δεῖ ἐργάζεσθαι ἔργα) Tego, który mnie posłał” (9,4)⁴⁵. Dzieło Ojca w tym kontekście

⁴⁴ PANCARO (*The Law*, 393-397) uważa, że „dzieła Abrahama” mogą odnosić się nie tylko do wiary, ale także do dzieł Prawa (Tory), czyli spisanych i ustnych przepisów Prawa. W istocie w tradycji żydowskiej Abraham był postrzegany jako model w przykładowym przestrzeganiu przepisów Tory. Zob. B. EGO, „Abraham als Urbild der Toratreue Israels. Traditionsgeschichtliche Überlegungen zu einem Aspekt des biblischen Abrahambildes”, *Bund und Tora. Zur theologischen Begriffsgeschichte in alttestamentlicher, frühjüdischer und urchristlicher Tradition* (red. F. AVEMARIE – H. LICHTENBERGER) (WUNT 92; Tübingen 1996) 25-40. Inni komentatorzy Janowi sugerują, że „dziełami Abrahama” mogły być jego nieskazitelna postawa moralna i posłuszeństwo Bogu (Rdz 22,15-18; 26,5; C.H. Dodd, 1957; D.A. Carson, 1991), gościnne przyjęcie posłańców od Boga (Rdz 18,1-8; J.H. Bernard, 1928; E.C. Hoskyns, 1940; R.E. Brown, 1966), jego radość na widok dnia Jezusa (8,56) (Becker, 1979) lub też połączenie niektórych lub wszystkich powyższych przyczyn. Por. ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 283.

⁴⁵ Obecność zaimka „my” (ἡμᾶς) jest dyskusyjna, gdyż występuje on w P⁶⁶, P⁷⁵, ⚭*, B, D, L, W, podczas gdy część rękopisów poświadcza lekcję „ja muszę” (ἐγὼ δεῖ) występuje w ⚭^a, A, C, K, X, Δ, Θ, Π, Ψ, f¹, f¹³ i większość manuskryptów łacińskich, syryjskich i koptyjskich. Lekcja „musimy czynić dzieła Tego, który mnie posłał” poświadczona jest przez ważne kodeksy B i D, i ją należy traktować jako oryginalną. Pozostałe rękopisy starają się poprawiać tekst na dwa sposoby: „my musimy czynić dzieła Tego, który nas posłał” (uzgadniając zaimki w liczbie mnogiej i odnosząc je do Jezusa i uczniów) oraz „ja muszę czynić dzieła Tego, który mnie posłał” (uzgadniając zaimki w liczbie pojedynczej i odnosząc je tylko do Jezusa). Argumenty za przyjęciem proponowanej lekcji oryginalnej są następujące: (1) Jan zawsze używa wyrażenia „Ten, który

może mieć kilka znaczeń. Dzieło to bez wątpienia polegało na uzdrowieniu niewidomego. Faktem jest, że w czwartej Ewangelii wszystkie cuda są całkowicie i wyłącznie działa-

posłał mnie”, nigdy zaś „Ten, który posłał nas”; (2) jeśli przyjmiemy wyrażenie „Ten, który posłał mnie” jako oryginalne, wówczas pierwsza część zdania z liczbą mnogą „my musimy” jest trudniejszą lekcją, która w świetle zasad krytyki tekstu jest zawsze preferowana; (3) sugerowano, że Jezus nie utożsamiał siebie z uczniami w czynieniu „dzieł Boga”, które tutaj rozumiane są także jako cud, stąd wyrażenie „my musimy” nie może być oryginalne. Zob. J.H. BERNARD, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to St. John* (Edinburgh 1928) II, 326. Jednakże J 4,35-38; Mt 10 czy Łk 10 poświadczają, że Jezus angażował swych uczniów w swoją działalność misyjną, której częścią były także cudowne znaki; (4) sugerowano także, że wyrażenie „my musimy” jest świadomą zmianą kopisty z oryginalnego „ja muszę” w celu złagodzenia szokującego wrażenia, że noc może zakończyć działalność Jezusa („Nadchodzi noc, kiedy nikt nie będzie mógł działać” – 9,4). Argument za BULTMANN, *John*, 331, przypis 7. Faktem jest jednak, że obraz nocy, w czasie której nie można działać, jest równie „szokujący” bez względu na to, czy odnosi się ono do samego Jezusa, czy też do Jezusa i uczniów razem wziętych. Zob. ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 111-112.

Praktycznie wszyscy komentatorzy Janowi twierdzą, że wyrażenie „my musimy” odnosi się do Jezusa i uczniów jednocześnie. Bardzo możliwe, że stwierdzenie to odzwierciedla popaschalną perspektywę ewangelisty, kiedy uczniowie kontynuują dzieło Jezusa po jego wniebowstąpieniu. Niektórzy autorzy sugerują (jest to jednak odosobniony głos), że zaimek „my” odnosi się tylko do Jezusa, gdyż jest on grecką kalką semickiego sposobu mówienia, znanego także w galilejskiej wersji języka aramejskiego (a więc tej, w której mógł mówić Jezus), w którym pierwsza osoba liczby mnogiej („my”) często wyraża pierwszą osobę liczby pojedynczej („ja”). Za J.T. MARSHALL, *Manual of the Aramaic Language of the Palestinian Talmud, Grammar, Vocalised Text, Translation, and Vocabulary* (Leiden 1929) 14. Za taką sugestią idzie ENSOR (*Jesus and His „Works”*, 113-114), argumentując, że (1) następne wyrażenie („Tego, który posłał mnie”) odnosi się tylko do Jezusa oraz (2) uczniowie nie biorą udziału w uzdrowieniu niewidomego od urodzenia. Inna propozycja, sugerowana przez Biblię Tysiąclecia (wyd. V, 2002) w przypisie do J 9,4, który odwołuje do przypisu w J 3,11, że idzie tutaj o wspólne dzieło Jezusa i Ojca, jak najbardziej poprawna w świetle teologii dzieła Janowego, w kontekście całego zdania J 9,4 jest nie do przyjęcia, dając: „my (Jezus i Ojciec) musimy czynić dzieła Tego, który mnie posłał (Ojca)”.

mi Ojca (zob. 5,36; 10,25.32.37-38; 14,10; 17,4). Biorąc pod uwagę użycie zaimka liczby mnogiej „my”, należy widzieć całą wypowiedź w następującym kluczu: dzieła Ojca zostały dokonane przez Syna, jednak wciąż są kontynuowane przez uczniów, którzy są w istocie narzędziami Ojca i Syna (14,23). Uczniowie zatem kontynuują dzieło Ojca. Dzieło to jednak nie jest ograniczone do działalności cudotwórczej (uzdrowienia i inne cudowne znaki charakteryzują posługę uczniów Jezusa, czego przykładem są Dzieje Apostolskie), ale zawiera także inne aspekty kontynuowania misji Jezusa. Otóż (1) dzieło to zawiera się przede wszystkim w doprowadzaniu „niewidomych” do „światła” wiary w Jezusa, do „światła”, którym jest sam Jezus (8,12; 12,35-36.46); (2) kontekst bezpośredni (zob. 9,39-41) podpowiada, że dzieło to może być także rozumiane jako sąd: „przyszedłem na ten świat, aby przeprowadzić sąd” (9,39). Sąd nie był głównym powodem wcielenia Syna Bożego (zob. 3,17; 12,47), jednak jest on jego nieuniknionym efektem: Ci, którzy nie przyjmują światła, skazują się na sąd. Ci, którzy przyjmują światło, uniknęli sądu i przeszli ze śmierci do życia (3,18-21; 5,24; 12,48)⁴⁶; (3) dzieło to może oznaczać także dzieło nowego stworzenia, dokonane za sprawą Jezusa. Świadczyć może o tym fakt nałożenia przez Jezusa gliny na oczy niewidomego, co może być aluzją do opisu stworzenia człowieka (Rdz 2,6-7)⁴⁷. Terminy „dzieła”, „światło”, „dzień”, „noc” oraz „świat” występujące w 9,4-5 odzwierciedlają opis stworzenia świata z Rdz 1-2. Terminy „światło” oraz „świat” przywołują także Janowy prolog (1,1-18), w którym Jezus Chrystus, Logos Boga, jest sprawcą stworzenia. Jak odwieczny Chrystus dokonał stworzenia starego świata (w tym starego człowieka), tak teraz dokonuje on nowego stworzenia (nowego człowieka)⁴⁸.

Warto podkreślić obecność słowa „musieć” (δεῖ) w 9,4, które wyraża konieczność i nieodzowność wykonania dzie-

⁴⁶ GROB, *Faire*, 37-38.

⁴⁷ Interpretacja patrystyczna poświadczona już u IRENEUSZA, *Adv. Haer.* V, 15,2 (PG 7, 1165).

⁴⁸ GROB, *Faire*, 43; ENSOR, *Jesus and His „Works”*, 126.

ła Ojca przez Syna i uczniów⁴⁹. Tak jak Syn żyje swym posłuszeństwem Ojcu i trwaniem w Ojcu (zob. 10,30; 11,22.41-42; 15,10; 17,7-8), podobnie uczeń żyje dzięki swemu trwaniu w Synu (15,1-11). Zatem ontyczną istotą Syna i ucznia, decydującą o ich tożsamości jako Syna i jako ucznia, jest pełnienie woli Ojca (por. 4,34; 8,29), którą jest wypełnianie czynów Ojca.

Uczeń nie tylko uczestniczy w dziele Ojca i Syna, ale także dokonuje „czynów większych”. Mówiąc do uczniów w uroczysty sposób (o czym świadczy formuła wprowadzająca „Amen, amen”), Jezus stwierdził wprost: „Wierzący we mnie, dzieła (τὰ ἔργα), które ja czynię (ποιῶ), uczyni (ποιήσῃ) i jeszcze większe od nich uczyni (ποιήσῃ)” (14,12). Warto podkreślić kilka szczegółów: (1) tym, co umożliwia dokonywanie dzieł przez ucznia, jest wiara w Jezusa. Wiara jest niezbędnym warunkiem zaistnienia czynów; (2) same dzieła ucznia są identyczne z dziełami Jezusa, które w istocie są dziełami Ojca; (3) zwraca uwagę użycie stopnia wyższego w opisie działania uczniów (uczniowie dokonają **większych** [μείζονα] dzieł niż Jezus), który na innym miejscu opisuje działanie Jezusa (5,20). Wśród starożytnych Żydów istniało przekonanie, że po śmierci charyzmatycznej postaci jej dzieło powiększa się i intensyfikuje w uczniach⁵⁰. W okresie patrystycznym oraz w egzegezie średniowiecznej „większe dzieła” rozumiano z reguły jako misyjny sukces uczniów Jezusa, którego częścią składową były liczne cuda towarzyszące ich działalności misyjnej⁵¹. W świetle Janowej troski o ukazanie unikalnej wartości dzieł Jezusa trudno przyjąć, by wyrażenie „większe dzieła” miało oznaczać „więcej dzieł” (w sensie ich licz-

⁴⁹ Zob. także synoptyczne użycie: Mt 8,31 par.; 26,54; Łk 2,49; 4,43; 13,33; 17,25; 22,37; 24,7.26.44.

⁵⁰ Por. Dz 2,22.43 oraz *Testament Hioba* 47-52. Zob. R. HEILIGENTHAL, „ἔργον”, *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament* (red. H. BALZ – G. SCHNEIDER) (Stuttgart – Berlin – Köln ²1992) II, 125.

⁵¹ Świadectwa dokonywanych cudów znajdujemy już na kartach NT: Mt 21,21; Mk 16,17-19; Dz 3,6; 5,1-11; 9,34.40. Zob. BULTMANN, *John*, 610.

by, także liczby wierzących) albo bardziej spektakularne dzieła (także w sensie większego zasięgu geograficznego misji ewangelizacyjnej). W świetle 5,20 dzieła Jezusa to dar życia wiecznego i sąd, stąd – jeśli uczniowie dokonują dzieł Jezusa – „większe dzieła” uczniów będą tego samego rodzaju co dzieła Jezusa, a zatem będzie to sąd i dar życia wiecznego. Po zmartwychwstaniu Jezusa uczniowie mają władzę nad grzechem i otrzymują Ducha Parakleta, który przekona świat o grzechu, sprawiedliwości i sądzie (zob. 16,8.11; 20,21-23), mają zatem udział w sądzie oraz w dawaniu życia innym (15,16). Stwierdzenie, że dzieła te będą „większe”, oznacza jedynie fakt, że będą one dokonane w innej, bardziej zaawansowanej fazie historii zbawienia, czyli po wniebowstąpieniu Jezusa i zesłaniu Ducha Świętego. Należy pamiętać, że dzieła te będą dokonane przez uwielbionego Jezusa za pośrednictwem uczniów⁵².

4. PRACA „ŚWIATA” WROGIEGO BOGU

„Praca”, czy też „dzieła”, podmiotów przeciwnych Bogu wspomniana jest przez Jana w kilku miejscach. Podmiotami tymi są ludzie (οἱ ἄνθρωποι – 3,19.20), świat (ὁ κόσμος – 7,7) oraz Żydzi (Ἰουδαῖοι – 8,41).

Ludzie, którzy w 3,19 są synonimem „świata” (3,17.19), sami poddają się sądowi, opowiadając się za światłością lub

⁵² Należy raczej sceptycznie potraktować opinię LÖHRA („Ἔργων”, 243), że obietnica dokonania przez ucznia dzieł większych od Jezusa może być retorycznym elementem argumentacji. Z drugiej strony, komentując wyrażenie „większe dzieła”, LÖHR ma rację, stwierdzając, że zasada *imitatio Christi*, jako zasada moralnego postępowania ucznia, nie oddaje całego bogactwa rzeczywistości bycia uczniem w czwartej Ewangelii. Więcej na temat egzegezy wyrażenia „większe dzieła” zob. C. DIETZFELBINGER, „Die größeren Werke (Joh 14.12f.)”, *New Testament Studies* 35 (1989) 27-47; A.J. KÖSTENBERGER, „The «Greater Works» of the Believer according to John 14:12”, *Studies on John and Gender. A Decade of Scholarship* (Studies in Biblical Literature 38; New York, et al. 2001) 117-128.

przeciw niej, identyfikowaną przez Ewangelistę w innych miejscach z Chrystusem (1,7,9; 8,12; 9,5; 12,46). Ludzie ci nie zbliżają się do Światłości – Chrystusa i czyny ich nie mają jakiegokolwiek związku ze Światłością – Chrystusem: „A sąd polega na tym, że światło przyszło na świat, lecz ludzie bardziej umiłowali ciemność aniżeli światło, gdyż złe były ich czyny (τὰ ἔργα). Każdy bowiem, kto się dopuszcza nieprawości, nienawidzi światła i nie zbliża się do światła, aby nie potępiono jego czynów (τὰ ἔργα)” (3,19-20). Czyny ludzi są „złe” (πονηρὰ τὰ ἔργα – 3,19) oraz są synonimem „czynienia nieprawości” (ὁ φαῦλα πράσσων – 3,20). Kontekst pokazuje, że czyny te są przeciwstawione „czynom dokonanym w Bogu” (3,21). Należy je zatem widzieć jako dokonane w świecie, a zatem we „władcy tego świata”, czyli Szatanie (12,31; 14,30; 16,11). Jednocześnie czyny czynione w Bogu (τὰ ἔργα + ἐργάζομαι + ἐν θεῷ) zdefiniowane są jako „czynienie prawdy” (ποιέω + ἀλήθεια – 3,21). Wykonywanie czynów „w Bogu” może oznaczać, że są one dokonywane z pomocą Boga lub w zgodzie z Bożą wolą (co zawiera w sobie także ideę Bożej pomocy). Jak pokazuje pozabiblijne użycie syntagmy „czynić prawdę”, czyny te należy rozumieć nie tylko jako wiarę (czynienie prawdy) i niewiarę (czynienie nieprawości), ale także jako mające wymiar moralny, czyli jako czynienie dobra lub zła⁵³.

Świat ma stać się sceną objawienia się Jezusa dokonującego znaków (7,3-4). Jezus stwierdza jednak, że (1) jego czas (καιρός) objawienia się światu jeszcze nie nadszedł (w odróżnieniu do braci Jezusa, których καιρός nadszedł, ale oni wciąż nie uwierzyli w Jezusa) oraz (2) czyny świata

⁵³ Semityzm „czynić prawdę” spotykamy w LXX (np. Tb 13,6), żydowskiej literaturze peritestamentalnej (w tym w pismach qumrańskich) oraz tekstach rabinackich. W LXX „czynienie prawdy” oznacza „lojalne działanie” i „zachowanie wiary”, jednak w pozostałej literaturze żydowskiej (peritestamentalnej i rabinackiej) wyrażenie to ma także wymiar etyczny. Zob. M. PHILONENKO, „«Fiare la verità». Contribution à l'étude du sociolecte esséno-qoumrânien”, *Jüdische Schriften in ihren antik-jüdischen und urchristlichen Kontext* (red. H. LICHTENBERGER – G.S. OEGEMA) (JSHRZ 1; Gütersloh 2002) 251-257.

są złe: „Was świat nie może nienawidzić, ale Mnie nienawidzi, bo Ja o nim świadczę, że złe są jego czyny (τὰ ἔργα)” (7,7). Zauważalny jest wyraźny kontrast pomiędzy dziełami (τὰ ἔργα) Jezusa (7,3) a dziełami świata (7,7). Skoro czyny świata są zdefiniowane jako złe (πονηρά), czyny Jezusa muszą być czynami dobrymi (nie wykluczając również sensu moralnego)⁵⁴. Skoro czyny Jezusa oznaczają pełnienie woli Ojca, czyny świata charakteryzują się pełnieniem woli „władcy tego świata”, czyli niewiarą, odrzuceniem zbawczej misji Jezusa.

Żydzi⁵⁵ w dialogu z Jezusem określani są jako pełniący czyny swego ojca: „Wy czynicie (ποιεῖτε) dzieła (τὰ ἔργα) ojca waszego” (8,41). Wbrew zapewnieniom Żydów ich ojcem nie jest Bóg (8,41-42), ale diabeł (διάβολος) (8,44). Jako że diabeł określony jest jako „ojciec kłamstwa” (8,44), który nie może znieść prawdy, czyny Jezusowych interlokutorów można określić jako niezdolność do słuchania prawdy (8,45-47). Jakość czynu, jego moralna wartość, zależy od źródła jego pochodzenia, „ojcostwa” czynu: może nim być Bóg lub diabeł. W tle tegoż rozumowania obecna jest zasada, w myśl której dzieci naśladowują czyny rodziców.

W powyższych przykładach zastosowania terminologii działania do opisu działania przeciwników Jezusa widać typowy dla Jana wyraźny dualizm: czyny prawdy/czyny Boga/czyny Jezusa przeciwstawione są czynom niegodzi-

⁵⁴ LÖHR, „Ἔργον”, 240: „While the text does not give an explicit moral qualification of these, the contrast to the bad «works» of the κόσμος may imply the positive moral character of Jesus’ deeds”.

⁵⁵ O specyficznej semantyce rzeczownika „Żydzi” (Ἰουδαῖοι), jako określającego grupę wrogich Jezusowi przywódców żydowskich, a nie cały naród żydowski, zob. M.S. WRÓBEL, *Antyjudajizm a Ewangelia według św. Jana*. Nowe spojrzenie na relację czwartej Ewangelii do judaizmu (Lublin 2005) 93-146; R. SHERIDAN, *Retelling Scripture*. „The Jews” and the Scriptural Citations in John 1:19–12:15 (Biblical Interpretation Series 110; Leiden – Boston 2012); M. MARCHESELLI, „Il profilo narrativo del personaggio «i giudei» in Gv 1–12”, *Rediscovering John*. Essays on the Fourth Gospel in Honour of Frédéric Manns (red. L.D. CHRUPCALA) (SBF Analecta 80; Milano 2013) 283-302.

wości/czynom zła/czynom świata i diabła, ojca kłamstwa. Dualizm ten jednak nie oznacza determinizmu. „Ludzie”, „świat”, „Żydzi” mają wybór i biorąc na siebie odpowiedzialność za swe czyny, są wolni w czynieniu dobra lub zła.

WNIOSKI

Z lektury wszystkich passusów Janowych, w których występują terminy ἐργάζομαι oraz ἔργον, wynika, że terminy te mają cały szereg znaczeń, jednak w odróżnieniu od *Corpus Paulinum* Janowa koncepcja pracy czy też dzieł nie jest związana z rzeczywistością Tory (νόμος), czyli uczynków wykonywanych zgodnie z przepisami Prawa (zob. Rz 2,15; 3,20.27.28 *et al.*). Porządkując Janowe rozumienie pracy czy też dzieł, posłużyliśmy się kluczem podmiotów: Bóg Ojciec, Syn Boży, uczniowie oraz świat oznaczający ludzkość wrogą Bogu.

Praca Ojca jest pracą nieustającą, oznaczającą dla autora czwartej Ewangelii czyny zbawcze. Bóg jest Bogiem zawsze zbawiającym. Ta nieustanna praca Ojca skutkuje nieustannym działaniem Syna (5,17), który jest jedno z Ojcem. Praca Ojca nie tyle jest rozumiana jako aktywność stwórcza (*creatio continua, cura continua*) (choć i to znaczenie jest obecne), ile jako działanie zbawcze (*acta salutis*). Ta właśnie praca „zlecona” jest Jezusowi (5,17.20.36). W istocie Jezus jedynie „wykonuje” (ποιῶ) dzieło Ojca (10,37), „pokazuje” (δείκνυμι) je (10,32) i „wypełnia” (τελείω) (4,34; 5,36; 17,4). Zostało Mu ono „dane” (δίδωμι) przez Ojca (5,36; 17,4) oraz „pokazane” (δείκνυμι) przez Ojca (5,20; 10,25). Jezus czyni je w imieniu Ojca (10,25) oraz pochodzi ono od Ojca (10,32). W rzeczywistości to sam Ojciec, przez Jezusa, dokonuje tego dzieła (14,10). Dzieła te są liczne i dobre (10,32) oraz unikalne w swej naturze: może ich dokonać tylko Ojciec przez Syna (15,24). Ostatecznym zatem znaczeniem terminu „praca” w odniesieniu do Ojca w myśli Janowej jest misja Syna

w świecie. Misja ta ma jeden cel (jak jeden jest cel dzieła Ojca) – objawienie prawdy o sobie i Synu, które prowadzi do znajomości Ojca i Syna, a w konsekwencji do życia wiecznego, będącego synonimem zbawienia.

Praca Jezusa w czwartej Ewangelii bardzo często definiowana jest jako czynienie znaków (zob. 7,3.21; 9,3-4; 10,25.32-33.37-38; 14,10-12; por. 15,24). Znaki te powinny prowadzić do wiary w Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego posłanego przez Ojca (10,37-38; 14,11; por. 20,30-31). Praca Jezusa może być także odniesiona do słów, nauczania Jezusa (14,10). Pracą Jezusa jest także posłuszeństwo woli Ojca i powierzonej Mu misji (zob. 4,34.38; 10,37-38; 17,4). Dzieło Jezusa jest w istocie objawieniem prawdy o Ojcu i o sobie, doprowadzeniem ucznia (przez znaki i słowa) do znajomości Ojca i Syna. Uczeń ten poprzez wiarę w Syna będzie miał udział w życiu wiecznym, którego udzielenie wierzącym jest wolą Ojca (17,4). W najgłębszym zatem sensie praca Jezusa zawiera się w pojęciu zbawienia.

Praca ucznia to przede wszystkim wiara w Jezusa, Mesjasza i Syna. Wiara ta jest spełnianiem woli Boga. Modelem działającego ucznia jest Abraham, którego pracą była wiara (8,39). Nadto uczniowie Jezusa dokonują dzieł razem z Jezusem, kontynuują dzieło Ojca, które jest dziełem zbawienia (9,3-4). Posiadając Ducha Parakleta, uczeń dokonuje „dzieł większych” (w sensie: eschatologicznych) (14,12), przyprowadzając do wiary w Jezusa, dokonując sądu (zwiastowanie zbawienia budzi odpowiedź, którą jest wejście w życie wieczne lub na sąd).

Ludzie odślaniają swoją tożsamość, jako należących do „świata” lub jako narodzonych z Ducha, poprzez czynienie dzieł. Mogą to być zarówno dzieła prawdy, jak i dzieła nieprawości (zob. 3,19-21; 7,7; 8,39). W tym aspekcie praca człowieka ma aspekt moralny. Centralną pracą, jaką musi wykonać człowiek, jest pełnienie woli Boga, którą najpierw jest wiara w posłannictwo i tożsamość Jezusa (6,27-30). Pracą ludzi należących do świata jest zło (3,19-20; 8,41), które należy widzieć jako zło moralne (w sensie

złych czynów), ale także jako niewiarę w Jezusa jako Mesjasza i Boga.

Sledząc użycie terminów ἐργάζομαι oraz ἔργον, zauważyć można znamienne prawidłowości: czyni się dzieła tego, do kogo jest się podobnym, kogo naturę się dzieli. Jezus czyni dzieła Ojca. Uczniowie czynią dzieła Jezusa i dzieła Ojca. Wierzący w Jezusa, prawdziwi synowie Abrahama, czynią dzieła Abrahama, ojca wierzących (8,39-40). Przeciwnicy Boga, „świat”, czynią dzieła „władcy tego świata”, Szatana (zob. 3,19-20; 8,41).

Janowe użycie terminów ἐργάζομαι oraz ἔργον zdradza pewną dwuwarstwowość znaczeń, często obecną u Jana, lubującego się w stosowaniu słów o podwójnym znaczeniu. Terminy te odnoszą się do czynów dobrych i złych, dzieł Boga i dzieł człowieka, nadprzyrodzonego cudu i rzeczywistości zupełnie naturalnych. Z jednej strony terminy te są powszechne i zwyczajne, określające zwykłą pracę, czyn, czy też wykonanie jakiejś czynności, z drugiej jednak, na drugim poziomie znaczeniowym, słowa te zawierają niezwykle bogatą treść teologiczną, oznaczając życie wieczne, zbawienie.

Summary

The article deals with the concept of *work* as reflected in the Fourth Gospel, encompassing the two cognate lexemes ἐργάζομαι and ἔργον. The analysis is organized according to the subjects who are performing a given work, to wit: the Father, the Son, Jesus' disciples (including Abraham) and, finally, the people hostile toward God, designated in the Gospel by the general term *world*. Interestingly enough, both of the studied lexemes appear in John's Gospel only on the lips of Jesus. Additionally, as it turns out, the Johannine concept of *work* covers a whole range of meanings: the activity of the Father and the Son (who give life and perform judgment), the salvific mission of the Son, Jesus' teaching and his obedience to the Father's

will, miraculous healings, human deeds in general (both good or bad), disciples' fulfillment of God's will, meaning primarily their faith in Jesus as the Messiah and the Son of God. In a nutshell, the very essence of the work of the Father and the Son (and continued by Jesus' disciples) can be encapsulated in the concept of salvation.

Keywords: work, ἐργάζομαι, ἔργον, Gospel of John

Ks. Adam Kubiś
Instytut Nauk Biblijnych KUL
Al. Raławickie 14
20-950 Lublin

KS. ADAM KUBIŚ, asystent Katedry Teologii Nowego Testamentu Instytutu Nauk Biblijnych KUL Jana Pawła II, doktor nauk biblijnych Francuskiej Szkoły Biblijnej i Archeologicznej w Jerozolimie, autor *The Book of Zechariah in the Fourth Gospel* (Études Bibliques 64; Pendé: Gabalda 2012).